

1977 moet er toch gelegenheid zijn geweest om het materiaal te bekijken. Zo een speurtocht waarbij ook aandacht zou worden besteed aan archieven van superieure kerkelijke machten is alleszins gerechtvaardigd, omdat niet alle pastoors van het tot voor kort volledig rooms-katholieke landgoed zo volgzzaam zijn geweest als zou kunnen worden verwacht. In het boek zijn daarvan een paar staaltjes opgenomen en op grond daarvan zou de auteur hebben moeten verifiëren of er wellicht weinig schokkende maar de verhoudingen beïnvloedende ontwikkelingen zijn geweest. Met behulp van ander materiaal zou er wellicht ook wat meer kwantitatieve informatie over bijvoorbeeld het rendement van pachtbedrijven en het landgoed zelf opgespoord kunnen worden.

Er is over het gebruik van historische bronnen door antropologen al meer geklaagd. Er zijn pleidooien gehouden voor een multidisciplinaire benadering van het verleden. Om de toestand te verbeteren zullen historici de gedachte moeten laten varen dat zij meesters kunnen zijn op alle wapenen. De beoefenaren van de andere disciplines moeten zich echter realiseren dat het verleden een terrein is vol voetangels en klemmen, dat alleen in goede samenwerking met een geschoold spoorzoeker ongeschonden kan worden betreden. Wat zou er een onthutsende geschiedschrijving kunnen ontstaan uit een gezamenlijk onderzoek door historici en antropologen.

P.D. 't Hart

W. Frouws, e.a., ed., *De ontwerpen lijfstraffelijk wetboek 1801 en 1804* (Bronnen van de Nederlandse codificatie sinds 1798, IV en V, Werken der Stichting tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandse recht IX en X; 2 dln., Zutphen: Walburg Pers, 1982, xxxii + 559 blz.,/75,—, ISBN 90 6011 167 2, *ibidem*, xxiv + 484 blz., f75,—, ISBN 90 6011 168 0).

Het nut van bronnenpublicaties blijft een onderwerp waarover sterk valt te twisten. Welk profijt leveren ze de onderzoeker? Hoeveel bedraagt zijn tijdwinst? Maar ook: hoeveel schoons kan niet worden verricht in de tijd en met de energie die men in het uitgeven van bronnen pleegt te steken? Echter, ook voor wie aan het laatste zwaar tilt, telt wanneer eenmaal zo'n jarenlang project is afgerond, slechts één ding: in hoeverre is lopend of nog te ondernemen onderzoek met de nieuwe aanwinst gebaat? Wat dit betreft is over de onlangs, na een zeer lange voorgeschiedenis verschenen Nijmeegse uitgave van de 'ontwerpen-lijfstraffelijk wetboek van 1801 en 1804', het materieel-strafrechtelijk deel van de produktie van de commissie die in 1798 aan de slag ging om een 'Algemeen Burgerlijk en Lijfstraffelijk Wetboek' te vervaardigen, menig superlatief ten gehore te brengen.

In maar liefst 1232 pagina's worden ons de definitieve teksten van de beide ontwerp-wetboeken, en alles wat de uitgevers over de totstandkoming daarvan hebben kunnen achterhalen, voorgeschoteld. Naast allerlei voorlopige versies van de verschillende artikelen, vele commentaren (door de betrokken commissieleden op eikaars concepten geleverd, of van buiten) en stukken van meer algemene aard, treffen we in deze tweedelige uitgave de nodige voorwoorden en inleidingen van de uitgevers aan, en voorts de onmisbare concordantietabellen, indices en lijsten van archivalia en literatuur. Alleen al enig doorbladeren en enkele steekproefjes brengen ons in aanraking met tal van interessante kwesties. Daaruit nu een kleine greep, aangevuld met enige indrukken.

Geïnteresseerden in wetgevingstechniek kunnen in het onderhavige materiaal hun hart ophalen, of het hun nu gaat om ontwikkelingen op dat terrein of om specifieke opvattingen. Opvallend zijn bijvoorbeeld de nuchtere, immer op korte en strakke formuleringen

aansturende opmerkingen van Cras. Gezien de omstandigheden en discussies in die tijd is het niet verbazingwekkend dat delicten als abortus provocatus, kindermoord en te vondeling leggen zo'n ruime plaats, zeker bij vergelijking met de huidige strafwetgeving, innemen, wèl dat de beraadslagingen over deze verwante onderwerpen zo'n afstandelijke, abstracte indruk maken. De zogeheten maatschappelijke werkelijkheid dringt er maar zwak in door. Noden en interesses van meer masculiene aard wogen bij de commissie kennelijk zwaarder. Bij de bespreking van de vraag of delicten in de sfeer van de 'openbare schennis van de eerbaarheid' in het wetboek thuis hoorden, schrijft B. Donker Curtius ondermeer: 'Ik erken gaarne dat zommige meisjes wel eens voor de billen verdienden te hebben, omdat zij zomtjits, al naar dat de mode is, zich te veel aan zodanige zedeloze bedrijven schuldig maakten, maar ik zou er nog liever een knappe jongen dan den beul toe willen gebruiken; pertinet moris!' En C.T. Elout: 'Wat zijn onbetamelijke ontblootingen? Wordt hier het draagen van korte rokken, die zekerlijk tot verleiding aanleiding kunnen geven, verboden? Of heeft men het oog op het geheel ontblooten of ligtelijk door eenig doorschijnend gaas bedekken van de boezem, die door zijne schoonheid en hijgende beweging de driften aanzet? Ik prijs deze dragten niet, maar zullen wij hier de mode tot misdaad maaken en zoveele bevallige, hoezeer onschuldige meisjes tot misdadigers' (I, 294 vlg.)?

Ook van een speciaal stukje van het volle leven, de *strafrechtspraktijk*, worden we weinig gewaar. Tot 'onnatuurlijke ontucht' worden nog steeds gerekend 'daden van ontucht van welken aard ook door mannen met mannen of door menschen met beesten bedreeven wordende' (I, 435; II, 339), dit ondanks het feit dat in de laatste jaren van de achttiende eeuw te Amsterdam voor het eerst ook een aantal vrouwen wegens 'tribadie' terechtstond. Een uitzonderlijk stukje juridische actualiteit - voor steller dezès in zekere zin een verrassing - vormt de verwijzing, door Cras, naar de zaak tegen Hendrik Claus die meer dan twintig jaar in het toenmalige Amsterdamse huis van bewaring doorbracht (van 30 januari 1791 tot na 11 mei 1811). Zie I, 250, 251b.

Zo is er mooi materiaal in overvloed ter (gemakkelijker) beschikking gekomen. Genoeg bovendien, indien het gecombineerd zou worden met de resultaten van - eveneens te Nijmegen - nog lopend onderzoek naar de totstandkoming van het Crimineel Wetboek van 1809 en met studies als die van Van Binsbergen en A.G. Bosch, voor een gezien de vele misverstanden en vooroordelen op dit terrein zo langzamerhand broodnodige kenschets van de ontwikkeling van het strafrechtelijke en strafrechtspolitieke denken in de periode tussen ongeveer 1780 en 1880.

Na deze paar glimpen uit het binnenwerk nog een tweetal opmerkingen over de toegankelijkheid en de buitenkant van deze bronnenpublicatie. Psychologisch bezien is het niet waarschijnlijk dat het nu gepubliceerde materiaal als zodanig nog voorwerp van uitvoerige studie zal worden. Wel is te verwachten dat zich nogal wat 'klein-gebruikers' op deze nieuwe voorraad zullen storten, ten behoeve van monografieën, scripties, artikelen. Daarom is in dit geval de mate van moeite die men moet doen om te vinden wat men zoekt en de hoeveelheid tijd die dit kost extra belangrijk. De uitgevers hebben hier zeker oog voor gehad, getuige de vele inleidingen, begeleidende tekstjes, noten, indices etc. Ondanks al die hulp - of misschien juist *door* de vele toegestoken handen - is het verkrijgen van grondige informatie geen kleinigheid. Er zijn nog meer complicerende factoren in het spel geweest. De bezorgers wijzen daar trouwens zelf op. Zo zijn de beide ontwerpen wat inhoud en ontstaansgeschiedenis betreft zodanig met elkaar verweven dat ze in samenhang dienen te worden bezien. Doordat echter de '1801-massa' en de '1804-massa', zo horen we in de inleiding op deel I (xii), gesplitst moesten worden - gezien die verwevenheid een enigszins pijnlijk karwei - en in afzonderlijke boekdelen opgenomen, moet de gebruiker die samen-

hang zelf, vrij moeizaam soms, weer aanbrengen. Dit ronddolen temidden van al die op zich te prijzen breedvoerigheid was voor een groot deel te voorkomen geweest door middel van een heel korte, aan alles voorafgaande gebruiksaanwijzing en wegwijzer.

Een hele kluif vormen ook de titel- en aanverwante pagina's. Voor titelbeschrijvers en voor degenen die in hun publikaties naar dit werk zullen moeten verwijzen. Alleen al wat de aanduiding van de makers betreft is van de laatsten een bonte verscheidenheid te verwachten. Dat is geen gewaagde veronderstelling gezien de varianten die in het hier besproken werk zelf te zien zijn. Met als klap op de vuurpijl pagina viii, noot 1, van het tweede deel waar de vijf namen van de titelpagina's in wezen zijn gereduceerd tot één. Sommigen zullen dit terecht vinden, anderen hoe dan ook een kleinigheid, weer anderen vinden zich er - helaas in de regel in stilte - over op. Iets om afspraken over te (gaan) maken.

S. Faber

A. Pannekoek, *Herinneringen. Herinneringen uit de arbeidersbeweging. Sterrenkundige herinneringen*, met bijdragen van B.A. Sijes en E.P.J. van den Heuvel. Samengesteld en verzorgd door B.A. Sijes, J.M. Welcker en J.R. van der Leeuw (De Nederlandse arbeidersbeweging, IX; Amsterdam: Van Gennep, 1982, 398 blz., UL, f58,50, ISBN 90 6012 350 6).

Anton Pannekoek (1873-1960), de eerste hoogleraar in de sterrenkunde aan de universiteit van Amsterdam, is vooral bekend geworden door zijn publicistische activiteiten in de Nederlandse en Duitse arbeidersbeweging voor, tijdens en kort na de eerste wereldoorlog. Hij behoorde achtereenvolgens tot de linkse oppositie binnen de SDAP, de Duitse SPD, de Nederlandse SDP en de CPH. Na in 1921 met de CPH en de Komintern gebroken te hebben, bleef Pannekoek voor de rest van zijn leven buiten het partijwezen, al ging zijn sympathie duidelijk uit naar het radencommunisme van de KAPN en de Groep van Internationale Communisten. Als theoreticus van de links-radicalen stromingen in de Nederlandse arbeidersbeweging is Pannekoek een figuur van blijvende betekenis.

Voor de kennis van de ontwikkeling van zijn denkbeelden zijn de *Herinneringen* die Pannekoek in 1944 voor zijn zoon opschreef van groot belang. Het is daarom volkomen terecht dat deze *Herinneringen* - te huiselijk van stijl om memoires te kunnen heten - nu gepubliceerd zijn. De samenstellers van deze uitgave hebben zich daarbij al even terecht niet beperkt tot de herinneringen uit de arbeidersbeweging; ook de sterrenkundige herinneringen hebben zij opgenomen. De herinneringen uit de arbeidersbeweging worden ingeleid door B.A. Sijes, zelf ook eens actief in de radencommunistische beweging; de sterrenkundige herinneringen worden ingeleid door de Amsterdamse hoogleraar in de sterrenkunde, E.P.J. van den Heuvel.

Aan de uitgave is veel zorg besteed. Pannekoek schreef zijn herinneringen op onder zeer moeilijke omstandigheden (bij kaarslicht) en had weinig materiaal bij de hand om gegevens te controleren. Door het Nederlands enigszins te fatsoeneren en door in een uitgebreid notenapparaat zoveel mogelijk verwijzingen naar personen en gebeurtenissen toe te lichten, hebben de samenstellers de tekst bijzonder toegankelijk gemaakt. Men kan wel hier en daar met hen van mening verschillen over een taalkundige correctie (naar mijn indruk zijn al te veel - voor iemand als Pannekoek toch karakteristieke - germanismen verbeterd), maar alles is goed verantwoord en dan moet men tevreden zijn.

Op de wijze waarop Pannekoeks *Herinneringen* zijn ingeleid, valt meer aan te merken.